

III. RÉSZ.

A MAGYAR-UTCAI ISKOLA.

I. fejezet.

Megindul az élet az új „iskolá“-ban.

A „dispersa juvenus“ április hónapban nem kapott semmi hírt sorsáról. Május elején Szent-Ábrahámi értesítette a hívek-nél elszállásolt diákokat, hogy a tanítás az eklézsia Magyar-utcai házában megkezdődik. A szenior máj. 10-én 9 diákkal beköltözött a Huszár-féle „iskolába“. Súlyos gazdasági és egészségügyi viszonyok akadályozták az iskola működésének megkezdését. Steinville tábornok előbb megtiltotta istentisztelet tartását, majd 8 nap múlva megengedte ugyan, de iskola-alakításra csak jul. 29-én adott engedélyt. 1716 tavaszán egész pünkösztig sok havazás, hideg, szeles eső és áradások voltak. Gabona- és gyümölcsstermés kevés s az őszi gabonán kívül minden egyébben nagy szükség és drágaság állott elé. 1717 nyarán szinte semmi eső nem volt, ami miatt nagy szárazság következett, úgy, hogy a kútak és folyók kiapadtak s egyes vidékeken a vízhiány miatt egész falvak elköltöztek. A rettenetes szárazság miatt sok vidéken a fűnek még a gyökere is kiégett. Olyan éhínség és drágaság állott elé, hogy a szegénység labodát, fa-rügyet s emberi étkezésre nem alkalmas állatokot és más undorító dolgokat evett. Ősszel az állatok hullani kezdtek s kiütött a pestis. 1719-ben rettenetes mértékben újult meg a pestis Háromszéken. Némely faluban alig maradt 10—12 ember életben. A falvakat körülsáncolták, se ki, se be nem mehetett senki s ezért soknak az éhségtől kellett elpusztulnia. Amely házban valaki meghalt, annak kapuját 15 napig betöviselték, családotól, barmostól bezárták. A halottakat nem vitték ki a temetőbe, hanem ahol meghaltak, ott eltemették. Egyik falúból a másikba nem volt szabad menni. A tilalom ellen vétőket a mezőkön szabadon agyonlőtték. Az éhségtől kínzott emberek rabolni, lopni kezdettek. A drágaság olyan

nagy volt, hogy egy véka búzát, melynek ára rendes körülmények között 20—30 dr volt, 3—4 frt-tal fizettek. Aratás előtt drága pénzért sem lehetett kapni s olyan ételekre fanyalodtak, hogy rágondolni is undorodás.

Kolozsvárt 1719 aug.-ában dühöngeni kezdett a pestis. (Fasc. IV. 233.) Naponként 4—6, sőt 8 haláleset is volt. A temetést minden halotti szertartás nélkül csak a halottvívők végezték. 3 hónap alatt több, mint 400 ember halt meg. A ref. és katolikus tanárok és lakosok közül több nevezetes ember, tőlünk senki. Az egész város síralmas helyzete miatt az astatio is elmaradt, mert az istentisztelet szigorúan meg volt tiltva. Kolozsvári Dimén Pál 1720 jan. 4-én meghalt (Fasc. IV. 236.) s minden pompa nélkül temették. Csupán a főnök és 2 polgár kísérik ki, mert aug. 4-e óta diákok temetésen nem voltak. 1720 febr. 7-én megengedik az istentisztelet tartását, márc. 7-én a város felszabadul a pestiszár alól (Fasc. IV. 237—238.).

Ezek a súlyos gazdasági és egészségügyi állapotok magyarázzák, hogy még 1720 okt. 10-én is csak 9 tógás diák volt és 6 orator, mint nevelő, vagy más okokból távol volt még 5 tógás. S el lehet képzelni, mint nélkülözhettek a diákok és tanárok is, kiknek segélye és fizetése ezután már csak a világi emberek adományából és az eklézsiák kollektájából telt ki. De nemcsak az élet, hanem az iskola életrekeltése és megindítása is nehéz volt. Szent-Ábraháminak egyik buzgó munkatársa Nagyajtai Nagy György egy feljegyzésében így írja le a megindulás nehézségeit: 1720 őszén kezd az iskola nagy aléltságából Phoenix-madárként újraéledni; de nem minden részében és működésében. Rektor még nem volt választva, de Szent-Ábrahámi Almási püspökkel egyetértve intézte a dolgokat. A tógás társaság törvényei és szokásai meglazultak. Szekundania nem volt. Nyilvános leckék (a filozófiai tanfolyamon) nem tartattak részben auditorium nem léte, részben amiatt, mert a tanítás meg volt tiltva. Csak a klasszisták órái kezdődtek meg. Szent-Ábrahámi beiktattatván rektornak, nagy eréllyel és buzgón lát munkához. Megkezdte a nyilvános leckéket. Mindent, amit s amennyiben lehetett, a régi állapotba s rendbe állított vissza. A tógások és neutralisták kérésére felállította 1721 febr. 1-én a szekundaniát. Tanár egyedül ő volt s a legkülönbözőbb tárgyakat egyedül tanította. Mert Keresztúri 1719 dec. 14-én Tordára ment papnak, megunván a sok éhezést és nélkülözést. Pálfi Zsigmond első pap tanított görögöt, de csak rövid ideig. Azután Nagy György, e részletek feljegyzője, vette át, kinek azonban betegsége miatt nemsokára haza kellett mennie. Gejzanovius, mint szenior, tanított logikát, metafizikát, zsidót a diákoknak s egyben a retorok preceptora is volt. Nagy Zsig-

mond 1725 jan. 23-án mint exactor tanítani kezdi nyilvánosan az aritmetikát (Fasc. IV. 339.). Nagy György felgyógyulása után 1723 május 5-én szeniornak választatik s megint az ékesszólás tanítója lesz, de 1725-től a görögöt is tanítja nyilvánosan. Vissovatius András 1726 május 4-én kezdi a kozmografia tanítását (Fasc. IV. 367.).

Ime, a nagy szükségben Szent-Ábrahámi úgy segített magán, ahogy a körülmények szerint lehetett. A filozófiai tanfolyamot végzett diákokat bizott meg „nyilvános” leckék tartásával, ami rendes körülmények között nem történhetett meg, mert a filozófiai tanfolyamon csak külföldön tanult tanárok taníthattak.

Az iskola és a diákság súlyos nélkülözéseket élt át, szinte azt mondhatnók: éhezett. 1718-ban a patronusok vállalták ugyan a tanárok fizetését és a diákok segélyét, de 1719-ben mindössze 298 mfrt, 33 dr. gyűlt össze. Éhen kellett volna pusztulniok, ha nem gondoskodtak volna róluk az unitárius főurak. 3 év alatt több, mint 1000 véka búzát küldöttek Kolozsvárra. 1721 jun. 18-án Simon Mihály, Sándor Gergely, Balog Zsigmond, Daniel Ferenc és Péter aláírásával felhívás megy az aranyosköri gondnokokhoz, Szaniszló Zsigmond és Bardocz Tamáshoz, hogy buzdítsák adakozásra a híveket, „melyből az eklézsiában mind az tanítóknak, mind az tanulóknak valami consolatioja redundáljon” s az adakozás minél nagyobb legyen, mert a szükség igen urgens. 1722. dec. 6.-án Simon Mihály, Daniel Ferenc és Sándor Gergely megindító hangon kérnek adományokat „az kolozsvári scholabeli diákok intertentiojára”, „az melyből sustentálódjék az itteni ifjúság”. Mert ha az ifjúságot nem tartjuk fenn, „többé schola nem lesz és így nem lévén a falukban levő eklézsiák defectusát honnat suppleálnunk, eklézsiáink is elfordúlnak, mely ha a mi életünkben meglészen, nem tudjuk, miként adhatunk számot Istenünk előtt az ítéletben”.

De a gyűjtés eredménye nem volt elég. A diákok nem kapták meg a rendes heti segélyt. S 1723 okt. 9-én 16-an (Fasc. IV. 303) az igazgató engedélye nélkül, de a szeniornak jelentve a dolgot, eltávoztak az iskolából az exactor kivételével, elmentek az unitárius patronusokhoz, hogy elpanaszolják nélkülözéseiket s adakozásra kérik őket. A diákságnak ez a szokatlan megmozdulása nagy riadalmat keltett és sok szomorúságot okozott, de amint látni fogjuk, sok üdvös intézkedés megtételére szolgáltatott okot. 1724 jan. 19-én Pálfi Zsigmond jegyző aláírásával felhívó levél megy a körökhöz: „Látván az iskolának nagy megszűkülését és eddig gyakorolt rendünknek nagy hiánosságát, hogy az scholákból ki ne pusztuljunk és istenes szán-

dékunk markunkba ne szakadjon, a Krisztusnak szerelme szorongat minket és isteni buzgóságtól indítatván végeztük egy szívből lélekből, hogy a mi vállainkat ugyan valójában vetnők a Krisztus eklézsiájának gyámolítására, mert ha jó idején magunkat észre nem vesszük, mint a gyertya elfogyunk és kialusunk. *Dőlő és pusztuló félben levő iskolánkat, magunk megérőltetésével is nem gondolván, meg kell mentenünk. Ha tartozunk segíteni az idegen koldust, éhező szűkölködőt és meztelent, tartozunk kiváltképen segíteni az hitnek cselédit . . . A zsidó asszonyok még az aranyfüggőiket és ékszereiket is az Isten dicsőségére szentelték és adták; csak mi is, míg időnk van, meg ne restüljünk a jótékonyságban.*"

1730-ban nagy árvizek voltak. Nem lehetett zsinatot tartani. Semmi pénz sem gyűlt össze. Megengedte tehát a felsőség, hogy maga az ifjúság kiküldöttjei által keresse fel a patronusokat és eklézsiákat. Uzoni-Fosztó szerint: *ez eddig még sohasem történt meg.* Nem lehet mély meghatottság nélkül olvasni az ifjúság kérő levelét. A szégyen pírija érzik a levél sorai közül, hogy kénytelenek áthágni a tételes törvényeket és a szégyen határait, mert a nélkülözés és szükség kényszeríti őket. De ha a szégyentől pirul is az arcuk, kénytelenek ajtóról ajtóra járva koldulni, mert minden életfenntartási eszköztől megfosztva éheznek. Lakószobáik kicsinyek, nem képesek befogadni az ifjúságot, amely nem élhet nyugodtan és zavartalanul a múzsáknak. Szobáik, könyveik a tavaszi sok esőzéstől átmedvesedtek úgy, hogy folyton vízben kellett nyomorogniok. „Ennek a társaságnak könnyeit kellő módon sem Cicero tolla, sem Demosthenes ékesszólása előadni nem tudja.” Az ifjúságnak ezen a példátlan szenvedésén és nélkülözésén még elfogulatlan kath. írók szive is megesik. Vass József, a kolozsvári r. k. főgimnázium tanára leírván a piaci templom és iskola elvételeit, így végzi elbeszélését: „Az egységhevő tanuló ifjúság áttétetvén a Magyar-utcában a felekezeti költségén szerzett lakókba, hol azon idő óta sok baj között a jámborság és szabad művészetek útján saját ősi törvényei szerint vezéreltetik.”¹

De az ifjúságnak ez a szokatlan kísérlete sem járt kellő sikerrel, minek oka az, hogy az árvizek rengeteg kárt okoztak s a hívek leszegényedtek. 1748-ban „az unitárius státus” a kolozsvári országgyűlés alkalmából küld felszólító leveleket a körli gondnokokhoz s ebben írják, hogy „még a salaristáknak obveniálni szokott esztendőnként való fizetések sem mentek meg. Úgy a diákok septimánalisok is.” Ami pénz begyűlt, az kiment külföldi akadémista költségére, a bécsi agensnek s a

¹ Emléklapok Kolozsvár előkorából. Kolozsvár, 1865. 38—39. l.

kiküldöttnek; ha meg nem mozdulunk s adakozásra kezeinket ki nem nyújtjuk jobban is, mint eddig, teljességgel a kútfő kiszárad megsirathatatlan kárunkra". Sok pénz kell a romladozó épület javítására is. A püspök 180 frt fizetését eleitől fogva csak cum defectu lehetett kifizetni. Mindezekért szeretettel kéri az adományokat.

A szüzségeknél jelentékeny részét nem tudták fizetni s ezért Szent-Ábrahámi, hogy a deákok heti segély-pénzét kiadhassák, e célra a maga fizetéséből adott. Ezért az egyház neki fizetéséből hátralékban maradt, aminek kifizetését halála után kérték is örökösei. Ezért mondta ki az 1774. évi kolozsvári főtanács, hogy amikor lehet, a sallaristák megkapják az egész fizetésüket; de mikor pénz hiánya miatt nem lehet kiadni, nem követelhetik.

1764-ben a főtanács küld adakozásra felszólító leveleket a köri felügyelő-gondnokokhoz: „Szemlátomást fogy statusunk állapotja s ha nem támogatják a benefactorok statusunk fundamentumát, naponként elolvadunk és megfogyatkozunk azokban, akik által még eddig eklézsiánknak nevezete és eklézsiánkban levő istentiszteletek megmaradtanak... Fájdalommal tapasztaljuk „scholáinkhoz való hidegségeket jó embereinknek...”, mert évről-évre alább száll az adakozó készség... Kéri különösen a nemeseket az adakozásra, nehogy megfogyatkozván scholánk in modo subsistendi, nagyobb consequentiát szüljön egész eklézsiánknak“.

E „scholáinkhoz való hidegségnek“ megtaláljuk magyarázatát. Híveink nagyrészen szegény emberek, iparból, földművelésből élnek. Ebben az időben majdnem minden vasárnap gyűjtöttek valamire, még pedig nemcsak magunk, hanem még külföldiek részére is. Ez időtájt gyűjtöttek a gálfalvi, kaáli, szentháromsági, sínfalvi, karácsonyfalvi templomokra. A középületek is nagyrészen kollektákból épültek. Az ifjúság fegyelme is Szent-Ábrahámi halála után meglazult. A régi törvényeket nem tiszteli, az öltözködés törvényeit áthágja, sokszor botránkozást okoz szabados magatartásával. Ezért is vonakodnak sokan az adakozástól.

De nemcsak az ifjúság szenved szüzséget és éheznek. Hasonló a sorsa a tanárnak is. Nem gyűlvén össze a szükséges összeg a kollektázásból, a tanár annyi fizetést kap, amennyi jut. Ezért mondja Agh püspök 1762. évi jelentésében, hogy a tanárok kezimunkával keresik meg napi kenyerüket, ezért kell gazdálkodniok s ezért nyúlnak a szünetek hosszabbra, mint amennyit a tanítás érdekei megengednek.

Pálfői adakozásra felhívó levelében „dőlő és pusztulófélben levő iskolánk“-ról beszél. Azt a vályogfalut, szűk, alacsony

épületet a legjobb akarattal sem lehetett „iskolának“ nevezni, hiszen nem arra a célra épült. Gálfi József, aki a 19. század elején volt a kollégium tanulója, az öregek elbeszélése alapján írta Bencédinek, hogy az épület a Magyar-utcai homlokzaton annyira le volt roskadva, hogy a békák könnyen beugorhattak az ablakon. Agh István püspök 1762-ben a guberniumnak hivatalos felszólítására tett jelentésében mondja, hogy az épület nem alkalmas a tanulásra és lakásra szolgáló helyek szűkek, nedvesek, homályosak. Említsük meg még azt is, amit egy másik fejezetben fogunk elbeszélni, hogy 1726-ban maguk a diákok fontak 4 szobát sövényből, 1759-ben szintén, 1765-ben pedig a megépített 4 szobát vályoggal saját maguk tapasztották meg s mindezek után 1779-ben a főgondnok mégis arról panaszkodik a híveknek, hogy a helyiségek annyira szűkek és kicsinyek, hogy a teologusoknak negyedrésze sem fér el. Könnyű elképzelni, milyen hátrány lehetett ez a vissza-visszatérő „házi“ építkezés tanításra és tanulásra egyaránt.

Ezekhez az anyagi nélkülözésekhez és nyomorúságokhoz járult az a szellemi környezet, melyben megvetett, lenézett, kigúnyolt „ariánusokként“ éltünk. Hitelveinkért nagy volt irántunk az idegenkedés és gyűlölet s ezt az uralkodót környező katolikus és szász tanácsadók is táplálták. Hiszen láttuk, hogy készültek a tervek az ariánus eretnekség kiirtására. Tudjuk, hogy a király az elébejáró hódoló-küldöttség unitárius tagját nem fogadta. Világi embereinket a hivatalokból kizárták s csak a század vége felé kezd ez a megvetett helyzet megváltozni. Mikor 1795 jan. 12-én Bartha Mózes a város birájául választják, a főnök nagy örömmel köszönti az újévet (Fasc. VII. 301.), mert — mint mondja — a század eleje óta senki közölünk nem volt e hivatalban. A katonaság gúnyosan, lenézően bánt a papsággal. Hogy bántak el a templom elvételekor a plebánnussal és Keresztúrival! Ez az elbánás és magatartás az egyházat megfosztotta tekintélyétől, vagyonának elvétele barátaitól. Elhagyatottak voltunk. A király még csak nem is válaszolt kéréseinkre és előterjesztéseinkre. A népben az a hit kezdett elterjedni, hogy az Isten is elhagyott minket. Egyik folyamodványban mély aggodalommal mondják: az a hír járja, hogy Őfelsége országaiból ki fogunk űzetni. Ez volt az a lélekölő környezet, melyben ez az ivadék élt. Valósággal a gondviselés kegyelme, hogy e korban nekünk adta Szent-Ábrahámot, aki egyedül tíz ember teendőit tudta elvégezni. Ebből a szempontból kell megítélni Summájában a „kibúvó ajtó“ rendszerét és a „letompításokat“ és az Uzoni-Fosztó emelte félenkség és gyávaság vádját.

Szent-Ábrahámi igazgatása alatt két izben volt pestis. Az

első 1718 szept. 27-től 1738 aug. hó 7-ig tart. A németek, polgárok, akik tehették, elköltöztek a városból. Az iskolai ifjúságból azok, akik már bėjöttek, szétrebbenek. Nem sokan jöttek be, mert a hatóságok megakadályozták őket. 7 diák maradt itt az iskola őrzése végett és 3 secundanus. Szept. 30-án megtiltják a templomozást. A tanárok látván, hogy semmi dolguk nem lesz, szintén elhagyják a várost az eklézsia engedélyével. Az eklézsia megbizsa a gondnokokat, hogy a diákok eltartásáról gondoskodjanak. Ezek szigorúan meghagyják nekik, hogy ne menjenek ki a városba, hanem állandóan az iskolában tartózkodjanak. Minthogy házanként járni őket az eddigi szokás „nem tutum“, hetenként mindeniknek 1—1 márjást szavaznak meg. Okt. 1-én a várost lezárják, sem kimenni, sem bejöni nem szabad. A hetivásárokat megszüntetik. A falakon kívül kórházat állítottak fel, egészségügyi igazgatóságot szerveztek. Katonai őrségeket állítanak fel az utcák kereszteződésénél. Nagy félelem fogta el az embereket, naponként 6—8, sőt 10 ember halt meg. Nov. 27-én megengedik a templomozást, miután egy kissé alábbhagyott a pestis. De ezután mindjárt megint erősödni kezdett s ezért a három katolikus egyháznak megint megtiltották. Karácsonykor megint megengedték sok kérés után, de úgy, hogy csak utcánként mehetnek templomba. A külvárosiaknak nem engedik meg a városban templombamenetet. Az eklézsia vezetősége, minthogy nem mehetnek cantatoria, megengedi mind a három imahelyen az astatiot, sőt felhívja a híveket a bőséges adakozásra, minthogy „a mostani istenitéleti a pestis miá se nem szabad, se nem bátorságos, hogy a diák atyánkfiai az atyafiakat a bévett dicséretes rendtartás szerint isteni dicséretmondással házanként megtiszteljék“. A karácsony 4 napján kívül, ha a katonák valakit elfogtak, 3—5, sőt több márjásra büntették. A 7 diák közül egy, Gelei István, hazament Árkosra, a hatóság megtudta, a falut elzárta sövénnel, őrséget állítanak, nehogy valaki kimehessen a faluból. A böjtinapok elkövetkeztén, bőségesen gyűjtöttek a diákoknak. Juliusban a templomozást megengedték, de prédikáció nélkül. Végre aug. 7-én felszabadul a város, de a hatóság a gyászpompát még korlátolja. Szent-Ábrahámi aug. 13-án hazajő, Agh is 14-én. Az ifjúság szept. végére lassanként összegyűl s az iskola egy évi szünetelés után megkezdődik. A diákok közül nem halt meg senki, sem itt, sem a vidéken. (Fasc. IV. 602—607.).

E pestis után alig 5 évvel, 1742 okt. 13-ától megint pestis volt (Fasc. IV. 646—658.). Szentgerlicei György proszenior írta le a Fasciculusban. Az ifjúság a félelem miatt széteszlott, csak 6 diák, 5 szekundanus és 2 mendikáns maradt ott. A hatóság intézkedései nagyjában azonosak az előbbi esetnél olvasottakkal. A

tanárok menekülnek a városról. Agh István Pálfi Benjáminnal együtt okt. végén Bölönbe megy. Összegyűjtik a vidék tanulóságát s megkezdik a tanítást: számtant, költészetet, oratoriát, logikát és a reggeli órákban Szent-Ábrahámi rövid összevont theologiáját, melyet röviden Synopsisnak neveztek. Szent-Ábrahámi az eklézsia engedélyével és sürgetésére, habár „akarata ellenére”, Fejérdre vonul el, innen eklézsia látogatásra indul. A diákok élelmezésének gondját a kurátorokra bizza. Innen 1742 nov. 9-ről, mint gondos pásztor, levelet küld a diákoknak, hasznos tanácsokat adva nekik. Közlöm ezeket, mert rávilágít Szent-Ábrahámi egyéniségére.

1. Engedelmeskedjenek az eklézsia gondnokainak s vonakodás nélkül teljesítsék parancsaikat.

2. Szentgerlicei György proszenior kötelessége mindent napról-napra feljegyezni. (Ez utasításnak köszönhetjük, hogy most híven be tudunk számolni az eseményekről)

3. Az auditoriumba naponként háromszor gyűljenek össze nyilvános könyörgésre.

4. Különösen a theologiát szorgalmasan tanulják, hogy később ne bánják meg a drága idő elvesztegetését; olvasásuk szorgalmasan a bibliát, haszontalan világi könyvektől tartózkodjanak.

5. Kegyes és jó erkölcsökre törekedjenek minden erővel, mert mindig, de most különösen bizonytalan az élet vége.

6. Akik rendetlenül élnek, azokat jelentsék a kurátoroknak, ne tőrjék maguk között.

7. Az ökonomia sor szerint mindig megtartassék: az iskolát, a diákokat szemmel tartsa, a kapu mindig zárva legyen, senki be és ki ne járjon az ökonomus híre nélkül; idegeneknek nem szabad belépni.

8. Ha valaki sokat van az iskolán kívül, maradjon is künn; ha gyanus vagy ragályozott helyre ment, a tógás társaságba ne fogadtassék be.

9. Egy szobában ne háljanak sokan; minél kevesebben laknak együtt, annál jobb.

10. Az iskola és egyesek bútoraira, holmijára lelkiismeretesen vigyázzanak, nehogy gyalázat érje őket.

11. Ha ezekhez a kurátorok adnak még némelyeket, a körülmények szerint szükségeseket, „úgy vegyétek, mintha közvetlenül tőlem hallottátok volna”.

Levelét így végzi: *His vos divinae tutelae atque gratiae recommendans maneo et sum Vestri studiosissimus M. Sz. Á.*

Míg az igazgató s a tanárok távol voltak, jogosulatlan pártfogások folytán szabálytalan dolgok történtek. Egy diák nov. vége felé megkezdte a frekventációt, „midőn az iskolának

csak maradványai vannak meg, nincs rendes hivatalnok, nincs törvény". De hát — mondja a prosenior — az eklézsia több tagja s nemesek léptek közbe. Egy másikat pedig felszabadítanak „a jugo novitiali, quod etiam fieri jure non potuisset.”

Dec. közepe táján kissé szünni kezd a pestis, az istentiszteletet megengedik. Jan. közepe táján a külvárosi utcákat őrző katonákat elviszik, de febr. 2-án visszarendelik őket. 10-én a templomokban eltiltják a beszédeket, csak a könyörgést engedik meg. Szent-Ábrahámi több ízben küld pénzt a diákoknak, mondja a proszenior. Nem igen tudom, honnan, miből? Márc. 29-én a város felszabadul a zár alól. Ápr. 9-én Szent-Ábrahámi egész családjával haza jön. Nagy az öröm. E számkivetettségében unitárius hívei kérésére Fejérdén 7 könyörgést írt pestis ellen: *Döghalálnak idejére alkalmaztatott imádságok. Kolozsvár, 1742.* A főnök így fejezi ki az általános örömet: „Hallanád csak az összes polgárok örömét e nagy férfi szerencsés haza érkezésén: hallanád a kölcsönös üdvözléseket, a falvakon, utcákon felhangzó dicséreteket, az embereket, kik örömben törnek ki, látnád az övéiért aggódó visszatérő gondját, aki mihelyt lehetett, mint hű pásztor az Isten házában levő juhait, kik már régóta pásztor nélkül tévelyegtek, az akolba visszatéríti.” Ápr. 22-én, habár még kevesen voltak, jó reménységgel megkezdí a tanítást. Máj. 20-án hazajőnek Agh és Pálfi. Lassanként az ifjúság is visszatért s az iskola visszazökken a régi munka mesgyéjébe. Juliusban teljesen megszűnik a pestis, Az egész idő alatt hiánynak érezte az ifjúság, hogy nem volt rendes főnök.

A 17. század tanulmányi rendjének hosszú mozdulatlan-ságát a 18. század második tizedétől némi mozdulat és élet váltja fel. Az alsó tagozat marad a maga szigorúan kimért céljával, a latin nyelv elsajátításával s e célravezető tanulmányok rendjével: az alsó osztályokban a nyelvtan, a poezisban és oratoriában a humaniórák. A két utóbbi osztályba azonban a korszak vége felé új tantárgyak kerülnek be.

A felső tagozat keretei szintén tágulni kezdenek. Az a szellemtudományi áramlat, melyet felvilágosodásnak neveznek, az iskolában is kezdi éreztetni lassan hatását. Ez a hatás egyelőre csak abban nyilvánul, hogy olyan tantárgyak jelennek meg a tanulmányok rendjében, melyek eddig hallatlanok és ismeretlenek voltak. A tanárok eddig lektorok voltak minden külön jelző nélkül. 1719 decemberében látom először (Fasc. IV. 234.) a lektort *professor*-nak nevezve Keresztúri Sámuelnél. De 1737 dec. 31-én (Fasc. IV. 589.) Agh István: *lector scholae ac professor philosophiae declaratur.* Ezután egy darabig vegyesen fordul elő mindkét szó, míg a lektor végkép eltűnik.

Szent-Ábrahámi 1716 febr. 27-én „*juris prudentiae et geographiae praeficitur*“, melyekről a főnök azt jegyzi meg, hogy *e leckéket a mi kollégiumunkban eddig nem hallgatták* (lectionibus hactenus in collegio nostro inauditis). Máj. 22-én (Fasc. IV. 174.) a jog és történelem tanárának mondják. 1716 nov. 14-én (Fasc. IV. 193) befejezi a világtörténelmet s kezdi a geografiát, „*quae historiae etiam initium dederat*“. Nov. 27-én (Fasc. IV. 195.) az egyetemes és természetjog (jus naturae) tanfolyamát fejezi be. A főnök összegezvén az 1716. „katasztrófális“ esztendő eseményeit (Fasc. IV. 198.), megelégedetten állapítja meg, hogy ez évben senki közülünk hitehagyó nem volt, a katolikusok közül 4-en jöttek át mihozzánk. És három új tudományt kezdetek nálunk ez évben tanítani: a jogtudományt, egyetemes történelmet és geografiát és a többi leckék is szorgalmasan folytak. A társaságot a pálmához hasonlítja, amely a saját terhe alatt nő. 1720 májusában (Fasc. IV. 243.) a főnök a kollégiumot *lyceumnak*, Szent-Ábrahámit *professor ordinariusnak* mondja. De máskor meg az intézet *dispersum collegium* s az ifjúság *dispersa juvenus* (Fasc. IV. 231. 242.). 1720 jun.-ában a főnök a társaságot „jobb rendbe akarván hozni“ Phylipovich exaktossal plagát vétet, minthogy a latin nyelv tanítása nemcsak elaludt, hanem meg is szűnt, mióta a piaci iskolából ki kellett költözniök. Az exaktor lesz tanítója a parvisták, declinisták, etimologisták és syntaxistáknak is, mert a tanulók csekély száma miatt, kik mindössze 45-en voltak, nem lehetett s nem is kellett jobban intézkedni „*certas ob rationes*“ (Fasc. IV. 246.). 1721 jan. 9-én (Fasc. IV. 257.) az igazgató rendeletére a főnök kezdi tanítani a metafizikát. 1721 febr. 3. az igazgató kezdi az *astronómiai chronológiát* (Fasc. IV. 258.). 1722 jul. 11-én befejezte a fizikai kurzust. (Fasc. IV. 281.), dec. 15-én a gyakorlati geometriát (Fasc. IV. 290). 1725 jan. 23-án (Fasc. IV. 339.) Nagy István exaktor kezdi tanítani nyilvánosan az aritmetikát, máj. 25-én Vissovatus a kozmografiát (Fasc. IV. 367.). 1726 jun. 17-én (Fasc. IV. 369.) tanítani kezdi az igazgató az oratoriát, a szenior a theologiát, melyet Szent-Ábrahámi állított össze, Tóbis János az ars poeticát, Újszékelyi Sámuel a logikát. Szept. 3-án az igazgató kezdi a theologiát (De religione christiana secundum unitarios) és a kísérleti eklektikus fizikát, a szenior az eloquentiát, Tóbis folytatja az ars poeticát. Járai Péter exaktor a syntaxisták és etimologisták, Tanka Gergely a parvisták kollaboratora.

És így megy ez hosszú időn keresztül: köztanítók, külföldön nem járt emberek tanítanak nyilvánosan a felső tagozaton, mert az igazgató, akinek egyedül egy megszületni akaró, vajudó világot kellett hordania igazán Atlaszi vállán, úgy segített magán, ahogy az adott körülmények között lehetett.

1737 utolsó napján javul egy kicsit a helyzet, mert Agh Istvánt lector scholae ac professor philosophiaenak nyilvánítják (Fasc. IV. 589.) s két és fél év múlva megint, mert 1740 okt. 9-én 4 évi külföldi tanulás után hazaérkezik Pálfi Benjámín (Fasc. IV. 618.) s 1741 július 8-án collegii professor item linguarum et matheseosnak (Fasc. IV. 679.) választják. De 1747-ben Agh hébert és görögöt, Pálfi a „sanior philosophiát“ tanítja s mikor Agh Szent-Ábrahámi halála után 1758 ápr. 6-án igazgatónak választatik s a filozófia Pálfi kezére kerül, a főnök mégis azt jegyzi meg: sic deficit vividum philosophiae studium. Ugyanazon évben Fejérvári Sámuel lelkészt a filologia tanárának iktatják be, de a papságot is megtartja. Agh igazgató 1760 dec.-ében elrendeli (Fasc. V. 208.), hogy az alsóbb osztályok, amikor felsőbbekbe léptettetnek elő, nemcsak elbúcsúzzanak és köszönetet mondjanak a köztanítóknak; hanem azok, akik az oratoriából lépnek fel a nyilvános leckékre, a búcsut és köszönet kifejezését igazoló bizonyítványt is mutassanak be az igazgatónak.

A tanulmányok rendjében nagy változást okozott Mária Terézia rendelete, melyet 1773 aug. 18-án adott ki a német nyelv tanításáról. Ennek részleteit l. egy külön fejezetben.

A katolikus iskolák rendjét a Ratio szabályozza. A kath. iskolákat a gubernium kebelében a kath. püspök elnöklete alatt külön bizottság kormányozza, mely hova-tovább mind önállóbbá lesz, mert felterjesztései nem a gubernium, hanem a gubernator útján mennek. Ez a bizottság Bécsből kapta a parancsokat. A kath. iskolák a jezsuiták vezetése alatt állottak. 1773-tól a rend kitiltása után megindul reformjuk a bécsi egyetemi gimnázium tanterve alapján, de nehezen halad a német nyelv nemtudása miatt. Később tantervül szolgálhatott volna a Ratio és a Norma, de ebből kevés valósult meg.

A reformátusok 1769-ben Marosvásárhelyt tanügyi bizottságot szerveznek, rendszerbe foglalják addig részletekben kiadott tantervi utasításait s megalkotják a nyolcosztályú középiskolát. A szász gimnáziumok 1758. évi szervezete a pietizmus eszmeáramlatában gyökerezve bővíti a felső tagozaton a teológiai és filozófiai tanulmányokat, reáliákat visz be, német ékesszólást és költészettant tanít akkor, mikor mi plágával s minden más módon üldözzük a magyar szót; és külön német osztályt állít azok számára, akik nem akarnak latint tanulni.

Nálunk a helyzet az, hogy tanulmányok tekintetében akkor, mikor Szent-Ábrahámi jóformán egyedül hordja az egész egyház és a kollégium összes szellemi terheit s egyedül kell védekeznie az ellenünk irányuló ellenszenv egyházpolitikai és társadalmi rohamai ellen, magára minden tantervi reform nél-

kül a felvilágosodás eszmeáramlata irányában új tantárgyakat kezd tanítani s ezzel bővíti az iskola multból áthozott tanulmányi körét s egész buzgalommal azon igyekszik, hogy a különben nagyon maradi természetű iskola némileg közeledjék az élethez és lépést tartson a gyakorlati élet kívánalmaival. Hogy ez nem tantervi javaslatok megbeszélése útján történt? Nem volt nekünk sem emberünk, sem kedvünk tantervi reformok megtárgyalására. Örvendtünk, hogy csendben élhetünk. Jakab Elek szerint az volt e korszakban jelszavunk s irányító elvünk: Bene qui latet, bene vivit. Szent-Ábrahámi, aki egy régi intézet és élet összeomló romjai felett a semmiből teremtés gigászi feladata előtt állott, egymagára 8—10 embernek való terhet cipelt és feladatot végzett s valósággal gondviselészerű a sorsnak az az intézkedése, hogy abban a szomorú időben őt állította az intézet élére: ember a maga helyén. Hosszú időn keresztül (1718—1740-ig) vagy egyedül, vagy teljes papi teendőket ellátó két pap s néhány diák segítségével végzi a tanítást és csak a 40-es és 50-es években kerül még melléje két tanártársa. De a tanárok száma a 60-as években megint csak kettő, sőt 1771—76-ig csak egy. Ez a súlyos helyzet csak a 80-as években javul meg s csak a század utolsó tizedében emelkedik a tanárok száma 4-re. A tanárok száma mellett fizetésük is szánsalomraméltóan csekély. A mindennapi kenyér gondja mindegyre a kérelmezők sorába állítja őket s amit a 17. század tanárai hirből sem ismertek, ezek most saját gyomrukön keresztül érzik a felére csökkentett fizetés keserves következményeit. Nem ok és alap nélkül jelentette Agh püspök a kormányzék felhívására, hogy a tanároknak magángazdálkodást kell folytatniok s a diákoknak munkát vállalniok, ha éhen halni nem akarnak. Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni azokat a régi felhívásokat és okmányokat, melyekben diákok és tanárok nélkülözéseiket és éhezésüket írják le és panaszozzák el.

Ez a rendkívüli tehetségekkel megáldott, fáradhatatlan ember 1716-ban, ebben az elmulásunkra szánt „katasztrófális“ esztendőben, egészen új tantárgyakként tanítani kezdte a juris prudentiát, universalis históriát és universalis geographiát, 1722-től a theologia polemicát, 1733-tól az egyháztörténelmet. Ő volt az első, aki az unitárizmus egész dogmatikai rendszerét tanítani kezdte, amint Fejérvári Sámuel a felette tartott beszédében megállapította. 1734-től bevezette a papképzés egyik gyakorlati módját, az oratio-tartást, mely a főnök feljegyzése szerint addig nem volt szokásban. A tanulmányok bővülését s a filozófiai tudományok speciálizálódását jelenti, hogy 1763-ban (Főkonz. jegyzőkönyve 215.) Váró Mózes javaslatára a logikát tanítani

kezdik s 1776-ban a retorica classis után a görögből és logikából felvételi vizsgálatot irnak elő azoknak, akik a tógás társaságba felvétetni kívánják magukat: „addig való jeles és illendő profectusáról mediante censura coram Clarissimis D. Collegii rectore et professoribus, vel qui ab his ad id deputabuntur, apud eos debite subeunda et praestanda elégségesen demonstráland“. — Nagyobb helyet nyer a tanulmányok között a mathesis is és a század vége felé a kísérleti fizikát is tanítani kezdik, megvetvén alapját a fizikai szertárnak. Aztán helyet kap a német előbb Mária Terézia alatt, majd két osztályban és a felső tagozaton szerveesebben II. József alatt. Valóban úgy áll a dolog: Palma sub pondere crescit.

2. fejezet.

Egyházszervezeti változások.

A templom, iskola s a hozzájuk tartozó vagyon elvételével nagy változások állottak be az egyházban. Az iskola fenntartója eddig a kolozsvári eklézsia volt. Vagyonra elvételén, ezt a feladatát többé nem tudta betölteni. Gondoskodni kellett olyan módokról és eszközökről, melyek a súlyos feladat megoldását lehetővé tették. Az adott helyzet által parancsolt intézkedések tették le alapját annak az egyházi szervezetnek, amely némi lényegtelen módosításokkal ma is érvényben van. Ezek az intézkedések a következők:

I. Szerveztettek a főgondnoki, köri felügyelő-gondnoki és iskolai felügyelő-gondnoki állások.

II. Az eklézsia és „status“ külön vált, vagyonuk elkülönített külön kezelés és felügyelet alatt s megalapított a közpénztár állandó alappal.

III. Létesült a repraesentativum consistorium.

IV. Szerveztetett a supremum consistorium.

V. Változott a püspökválasztás módja s a püspöki hatáskör megoszlott közte és a főgondnok között, másfelől a szervezeti változások következtében kiterjedt a kollégiumra.

VI. A főjegyzői állás püspökhelyettesi hatáskörrel látott el.

VII. Mind e változások következményeül a világi elem bekapcsolódik az egyház életébe.

Hogy a kollégium elvétele előtti és utáni helyzet különbségét feltárhassuk, lássuk először a kollégium fenntartásának eddigi módját.

Az iskola fenntartója eddig a kolozsvári unitárius egyházköz-

ség volt. Az eklézsiának erre a célra elég bő jövedelemforrása a *kvárta* (quarta) volt. Izabella királyné 1557 jun. 1-én, János Zsigmond 1562 szept. 1-én a kolozsvári iskolában tanuló ifjak, a kolozsvári szegények és árvák fenntartására adományozta a kolozsvári összes dézsma negyedrészt. Ezt az adományt Báthori István 1571-ben, Báthori Kristóf 1576-ban és Bethlen Gábor 1626-ban megerősítették. A dézsma másik negyedét még a régi királyok adták a kolozsvári plebánusnak, a harmadik és negyedik negyedét Báthori Gábor 1610 dec. 21-én a ref. kolégiumnak.

Ez a kvárta volt az iskolafenntartás biztos alapja. Az egyházközség az idők folyamán részint takarékos gazdálkodással, részint híveinek adakozásából tőkéit annyira növelte, hogy 1667 nov. 19-én a város Vécke, Tormapataka, Kabalapataka, Gyurkapataka, Hosszúmező falvakban levő birtokát megvásárolta 10309 frton zálog címen úgy, hogy az alparéti malmot, a város két tavát s a tarcsaházi pusztát is a ref. ekléziával közösen bírja és használja. 1675 szept. 1-én kelt zálogos szerződéssel a városnak a török hadisarc miatt 1660 jul. 14-én kelt kölcsön szerződésnél fogva Göcs Pál birtokába adott Asszonyfalva, Felső- és Alsófüle nevű jószágait a Felsőfüleben levő nemesi udvarházzal együtt az orthodox egyházközséggel magukhoz váltották 6642 frt. 42 pénzzel: a zálogösszeg felét adták, a haszonnak is felét vették.

Jakab Elek (Kolozsvár tört. II. 815.) felteszi a kérdést: hogy tudott az egyházközség ilyen rövid idő alatt (1667—1675) annyi pénzt összeszerezni? Feleletül két okot hoz fel. Az iskolák dézsmajövedelméből okos kezeléssel sokat lehetett megtakarítani. A másik: az önsegélynek egy rendkívüli eszköze. Hogy a jövedelem mértékéről fogalmat szerezhessünk, közlöm pl. Werner Mihály kvártás 1688—89. évi számadásának adatait. Az előbbi kvártástól átvett: 2313¹/₂ nagy köből búzát, telen kicsépelettek három asztagot, melyekben 2191 kalongya volt. Ebből az iskolák kvártája tett 314 nagy köblöt; rektornak, lektornak, papoknak, kántoroknak kiadott 53¹/₂ köblöt, eladott búzából bejött 636 frt. 6 pénz. Bort átvett 1115 vedret, 1688 novemberében bevett 4218 vedret. Ebből az iskolákat illette 1054¹/₂ veder. Kiadott az illetékeseknek 409 vedret, maradt eladásra 1760¹/₂ veder, miből bevett 2076 frt. 46 pénzt.

Pénzfizetésül kiadott Jövedécsi rektornak 4 kántorra (évnyegyed) 125 frtot, Almási lektornak 90, Sárosi György szász kántornak 25, Árkosi László magyar kántornak 25, Bölöni Dániel szentpéteri kántornak 20, Dézsfalvi Tamás magyar kollaboratornak 25, Kolozsi Márton poesis tanítójának 25, a tanuló ifjúságnak 199 frt. 68 p., a számadó magának 25, csaplárosnak 2, Holdvilági

György szász kollaboratornak 25 frtot, összesen 586 frt. 68 p. A kollektá pénzéből 1688—89-ben kiadtak az alumnusok számára 90 aranyat, melyet a kvártából vettek 360 frton. A 2076 frt. 45 pénzéből levonva minden kiadást, maradt 997 frt. 42 p. Ez fogalmat ad arról, hogy milyen jövedelem volt a főiskola kvártája a 17 század vége felé s mutatja azt is, hogy okos gazdálkodással lehetett megtakarítani és gyűjteni. Ehez járultak még az évenként begyűlő kegyes adományok (collecta). A vagyongyűjtésnek egy másik eszköze volt az önsegélyezésnek egy neme. Az 1660. évi török sarc megfizetésekor ugyanis mind az orthodox, mind az unit. eklézsiák odaadták minden aranyezüst készletüket, templomi edényeiket s klenodiumaikat. Midőn 1667-ben a város felajánlta birtokait megvételre, minden segédforrásuk kimerülése után a templomok pénztáraiban levő aranyezüst zálogokhoz nyúltak, melyekre az eklézsia pénzt adott híveinek. Ezeket is odaadták most, hogy a vételárat összegyűjthessék. Később aztán lassanként kifizették a tulajdonosokat.

Még csak két adatot írok ide a jövedelemről 1712. és 1717-ből:

Az unitárius és ref. eklézsiák jövedelme volt 1712-ben:

a) Búza 2796 véka; ebből cséplőknek, asztagrakóknak, nyomtatóknak ment 705, maradt 2091 véka, melyből nekünk jutott $1045\frac{1}{2}$ véka.

b) Bor volt 3298 veder, melynek fele, 1649 veder, a miénk. Ezenkívül voltak

c) az eklézsia külső jószágaiból évenként nagymennyiségű gabona, juh, bárány, sajt, stb.

d) A kolozsvári malmok, a templom körüli boltok, téglagyár, cserépcsűr, mázsa évi jövedelme.

A templom elfoglalása után még kezünkben maradtak az iskola kvártája és a külső jószágok. 1717-ben a bevétel ez volt: a kvártából 318 véka búza, 29 véka zab, 4 véka köles, 692 veder bor; a külső jószágokból 1475 véka búza, 79 véka árpa, 25 véka zab, 14 juh, 27 bárány, 113 sajt és 60 gyapjú. Készpénz: 2495 mfrt $56\frac{1}{2}$ dr., miből 698 mfrt 40 drt azoknak ajándékoztak, „kiktől elég botorul, helyzetük jobbulását remélték“.

A felsorolt vagynon és jövedelmen kívül kezelt a kolozsvári egyházközség olyan vagyont is, amely a „külső“ eklézsiáké volt. Hogy jutott a kolozsvári eklézsia ehhez a feladathoz? Nem valamely törvény, vagy zsinati határozat alapján, hanem annál a helyzeténél fogva, hogy a püspök székhelye s hogy mint valóságos mater-eklézsia gondoskodik a szükségletekről, természetesen adódott ez a szerepe.

A kolozsvári eklézsiának vagyoni jogi tekintetben a „sta-

tustól" való elválása korábbi évekre vezet vissza. 1696 nov. 24-én Jövedécsi András plebánus idejében az eklézsia Bethlen Gergely kérésére és jótállása mellett Apafinak 2000 aranyat adott kölcsön 10.000 mfrtban 10⁰/₀ kamat mellett „elegendő zálogra jó contractus alatt.” 1688 nov. 16-án leltárt vesznek fel az eklézsia vagyonáról, melyet Szabó Gáspár, Stencel Ferenc, Dálnoki János és Köpecsi Péter átadnak a most megválasztott Rajner Márton és Csanádi István kurátoroknak, akik 1688—1698-ig voltak e hivatalban s ez évekről beterjesztett számadásaikban a felülvizsgálat 23 pont alatt tett difficultásokat. Ebben a leltárban a 3 első tétel alatt 4100 frt van felvéve, ami „*az erdélyi unitárius eklézsiáké közönségesen arról való írás szerint.*”¹ Ebből az összegből 1000 frt Horváth Kozma collectuma hasonló ususra, 100 frt Horváth Ferenc administratioja hasonló ususra. Azután külön vannak felsorolva a kolozsvári eklézsiát „*praecise*” illető bonumok. Látjuk tehát, hogy a kolozsvári eklézsia már ekkor kezelt vidéki eklézsiákat illető vagyont. 1700 márc. 14-én az eklézsia az országgyűlésre gyűlt urak előtt tárgyalja a vagyoni kérdéseket s ekkor Almási püspök „*a külső consistorium nevével*” előadja, hogy az az Apafinak adott 10.000 frt „*nemcsak simpliciter a kolozsvári eklézsiának, hanem közönségesen az erdélyi unitárius eklézsiának utolsó szükségére rendeltetett és testamentumban hagyatott, azért a külső eklézsiákat ne tagadják ki belőle egészen, hanem ²/₃-át hagyják a mater-eklézsiának, ¹/₃-át fordítsák a külső eklézsiák szükségéire. S az eklézsia úgy nyúljon hozzá, hogyha ez a capitalis summa elkél, jövendőben is meg fogják keresni, kik és hová költötték, még a maradékjukon is.*” Az eklézsia a javaslatot nem fogadja ugyan el, mert a végrendeletben nincs szó arról, kinek mennyi legyen belőle a része, de ügyelni fog, hogy haszna „*fordíttassék az eklézsiáknak szükségéire*” s rendelete nélkül abból sehová kiadni szabad ne legyen. Ebben az állapotban volt a kolozsvári egyházközség és „*az erdélyi unitárius eklézsiák*” vagyoni helyzete, mikor a templom, iskola és minden vagyon 1716—18-ban elvételre került.

Ezeket a jövedelmeket az eklézsia „*consistoriuma*” (ma = keblitanács) kezelte. Ennek tagjai voltak: a plebánus, a püspök, a rektor, két „*főkurátor*” (ma = egyházközségi gondnok), kik a városi tanács tagjai közül választottak és évenként januárban számadást tartoztak adni, valamint a külső jószágok ispánjai, tisztartói és a kvárta-háznál levő számtartó, kvártások és egyházfiak. A számadások megvizsgálásáról a konzisztórium és a városi tanács gondoskodott.

¹ Eredetére nézve l. Koncz Boldizsár püspök gyűjtéséről szóló fejezetet.

Ezekből a jövedelmekből kapták fizetésüket:

a) A plebánia kvártájából a plebánus, a magyar és szász predikátorok és kántorok.

b) Az iskola kvártájából a rektor, lektorok, kollaborátorok vagy köztanítók és a diákok az ú. n. septimanalist, vagy heti osztalékot. A püspök aszerint, amint papságot vagy tanárságot vitt, vagy egyikből, vagy másikkól kapta fizetését.

A kolozsvári eklézsia, melynek feje, mint „főkurátor“, a plebánus volt, ez elégséges bőséggel folyó jövedelmekből kezdett gondoskodni a külső eklézsiák szükségeiről is, melyeknek feje a püspök volt, valamint a kolozsvári fő- és szentpéteri s tordai alsó iskolákról.

Az eklézsia konzisztóriumja csak hosszú időn át és keserű tapasztalatok árán alakult ki és nyert törvényes alakot. Mig kialakult, a számadások hűségének és tisztakezűségének egyetlen garanciája volt a vezetők és számadók önzetlen korrekt-sége. De sajnálattal kell idejegyeznünk, hogy e tekintetben idők folyamán sok visszaélés történt, amint a következőkből kitűnik. A konzisztórium megszervezése a 18. század első tizedének végére esik. Keletkezésére okul épen a salaristák fizetésének és a diákok heti segélypénzének hosszú időn át ki nem adása, vagy késedelmesen és hiányosan való kiszolgáltatása szolgált. A 18. század első tizede tele van ilyen irányú panaszokkal, kifakadásokkal és gyanúsításokkal. A tanárok is, a diákok is zúgtak és forrongtak a szükség miatt. Kolozsvári Dimén rektor hatáskört követelt magának a vagyon kezelésében, amit az eklézsia visszautasított. Ekkor készített Pálfi Zsigmond tanár egy részletesen megokolt javaslatot, melyet az eklézsia hosszú és alapos tárgyalás és megvitatás után elfogadott és 1710 elejétől életbeléptetett.

Érdekes és az akkori rendetlen állapotokat szomorúan megvilágító a javaslat bevezetése.

Megtudjuk ebből, hogy az eklézsia hívei között szálló sok panasz, gyanu és összeszólalkozás híreivel „már a kívül állók fülei is megtöltenek“. Munkáját azért terjeszti elé, hogy „nyaka szakadjon az atyafiságtalan ütközéseknek és gyanakodó szíveknek és ezekből származó szokott idegenkedéseknek“. Minden baj kútfeje „a számadás nem adás“. Gyülekezetünk méltóságára, értékére azért csekély, megvettetett és szegény, mert „nem egyes: nincsen lelke, egy jó rende“. Ez pedig csak úgy lesz „ha egy véget teszünk fel magunknak: az közönséges jót, nem különöst, kiki magának“. Baj az is, hogy „egyik a másiknál fennebb tartja magát... Ha azt mondaná valaki: én tanács, én centumvir vagyok. Jól vagyon, a tanácsháznál vagy, ami vagy, az plebániánál atyafiai vagyunk mindnyájan“.

Aztán előadja, hogy mik voltak a „rendeletlenség” okai. Egyik az volt, hogy „két ember amennyit és az kiket akart, azokat hivatta dolgok igazgatására, akkor s oda hivatta, amikor s ahova akarta. Az dolgot és az végezést exekválta, ha kellett, ha nem, elhagyta”. Másik az, hogy az eklézsiába nem renddel vétettek és választattak be az atyafiak, hanem „szemrefőretekintés volt benne” s aki hivatalba került, azt másnak átengedni, attól elbucsúzni „gyalázatnak” tartotta. Harmadik az, hogy a végzések végrehajtásáról nem tettek jelentést. Negyedik, hogy amennyi gondviselője volt az ekléziának, annyi kasszája volt: malombirónak, ispánnak, kvártásnak, sőt néha a kurátoroknak is. És végül „titkos mótelye a rendetlen praxisnak, hogy a főbbek atyafiai, rokonsága ügyét előveszik, eligazítják érdemesebb személyek és causák praejudiciumával”. E bevezetés után következik a praeses számára utasítás 8 pontban és a javaslat. Az utasítás szerint a praeses az utasításra tevén kezét fogadja annak megtartását. „Legyen legelső gondja a templomban és scholában szolgáló személyek salariumáról: ha van, jó, ha nincs, miből kell szerezni mind magának, mind a jövő praesesnek”. Kérdezze meg az atyafiakat a templom, schola és vagyonra vonatkozó igazítani valókról. A karácsonyi praeses hívja össze jan. 2-ra az egész belső rendet, tanácsot és centumokat, hogy a centumot és consistorok számát kiegészítsék, jegyzőkönyvet, számadást felülvizsgálják, hogy „tessék ki, ha az gyülekezetnek vagyon-e arra az esztendőre való subsistentiája vagy nincsen;” terjesszék elé a kérelmeket, javaslatokat, terveket, melyeknek véghezvitelére a konzisztórium fakultáltassék s félév múlva jelentsék, mi tölt benne s mi nem. A februári praeses terjessze elő „a majorkodtatás módját”, a pünköshti az aratási dézmáról végezzen, a szeptemberi a bordézmáról. A javaslat szerint az egész gyülekezet három karba osztatik:

1. tanító tanács,
2. centumviratus és
3. köznép, vagy község.

A tanítótanács tiszte: vigyázni a gyülekezet javára, a bekövetkezhető károkra, fogyatkozásokra. E tanácsból legyen két *kurátor*, kiknek feladata gondot viselni a *külső, belső jószágokra*, a plebánusnak a *gyülekezetben eshető fogyatkozásokra*. A püspök tisztje: az *külső ekléziában* történő változásokat hirre adni. Az schola főmesterének a scholában való dolgokra vigyázni. Ezek öten hetenként egyszer, szombaton reggeli, vagy estéli templomozás után tartsanak megbeszélést, hogy másnap a konzisztórium elé terjeszthessék az intézni való dolgokat.

A százemberekből rendre 12 üljön konzisztóriumot egy nótáriussal. Ezek minden vasárnap d. e. templom után gyűljenek össze a plebániára. De elég ha négyen összegyűljenek: az első konzisztor, mint praeses jobb- és balkeze felől való konzisztor társával és negyedik a nótárius. Negyedévenként (kántoronként) mind a tizenketten összegyűlvén jegyzőkönyvet olvasnak, számbaveszik az elintézett és elintézetlen ügyeket, búcsuznak. A jobbkez felől való konzisztor ül helyébe praeseknek, a volt praeses balkéz felől marad mint inspektor s jobbra ül a következő konzisztor, mint executor. Az új praeses az utasításra tett kézzel esküt tesz. Évenként az egyik kurátor helyett karácsonykor újat választanak a régi mellé, valamint egyházfit is a tavaszi nagygyűlésen. A konzisztorok közül fél-évenként 2—2, egy szász s egy magyar megye el s más kettő áll helyükbe a centumból. Aztán egy kassza legyen a kvártaháznál és egy hűtös számtartó, minden naturale ennek kezébe menjen s általa kezeltessék. E szervezet sok vonásában hasonlít a későbbi E. K. Tanácshoz. Ez is, mint az E. K. Tanács, hetenként egyszer, vasárnap d. e. az istentisztelet után ülésezett. Határozatképességre a konzisztorok harmada volt szükséges. Félévenként nagygyűlés van, melynek a „gondviselők”, tehát a kurátor, plebánus, püspök és schola főmestere is tagjai. Ez számbavevő, felülvizsgáló testület, mint később a főtanács a képviselő-tanáccsal szemben. A hasonlóság abban is nyilvánul, hogy a januári nagygyűlés (ma úgy mondanók: évi közgyűlés) számbaveszi és felülvizsgálja a jegyzőkönyvet s ez alapon az elintézett és elintézetlen ügyeket épen úgy, mint később az egyházi és zsinati főtanács az E. K. T. jegyzőkönyveit és intézkedéseit, megállapítja a költségvetést, gondoskodik a szükségletek fedezéséről s felhatalmazza bizonyos ügyek intézésére. Eltérés csak abban van, hogy ez a szervezet csak a kolozsvári eklézsia kereteire szorítkozik, habár ez eklézsia hatásköre már tágasabb, mint egy másé, mert a külső eklézsiák kollektáit már itt kezelik. Feltűnő s a maitól eltérő vonása az, hogy az igazgatás tényleges munkájában az egyházirend, „a tanító-tanács” nem vesz részt, csak felügyel, gondot visel, vigyázással, ésszel, tanáccsal szolgál.

Ez a konzisztórium megfelel a későbbi kebli tanácsnak, a nagygyűlés az egyházközségi közgyűlésnek. A hasonlóság alapján a képviselő tanács megalkotásánál egyes vonások átvétele könnyen megtörténhetett.

E szervezet megalkotása nem a templom, iskola és vagyon elvételének a következménye ugyan, de szükségesnek tartottuk ismertetni, mert forrásul szolgált a későbbi szervezeti változásoknak; másfelől azért is, mert eredetét épen a salariu-

mok és septimanalis hiányos és késedelmes kiszolgáltatásának s Kolozsvári Dimén rektor hatáskörén túlmenő fellépésének és követelkezésének köszöni.

I. A kolozsvári eklézsia megfosztatván minden vagyonától, megszűnt a kollégium fenntartója lenni s ezt a terhet a „státus” vette át. Mikor az iskola elfoglalásának és az ifjúság szétszóródásának (azóta többször e néven említetik: „juventus dispersa”) szomorú híre elterjedt, nehányan, „akik akkor a statusok közül jelen voltak”, titkon összegyültek Kolozsvárt, tanácskoztak a teendőkről, megállapodtak eljárásuk részleteiben s leveleket küldöztek szét mindenfelé a hivekhez. Ebből megtudjuk, hogy az iskola elfoglalása és a diákok kiköltözése után tanácsukra, hogy el ne széledjenek, mert akkor nehéz lesz őket összegyűjteni, ismerőseiknél húzódtak meg. „Ez az eklézsia eleitől fogva majd többet praestált az ifjúságnak, mint mi egész statusokul, kik merő dajkái és táplálói voltak azon diákságnak, az minthogy most is jó szívvel fogadták be őket és ámbár nehéz kvártély légyen rajtuk, mégis táplálni őket meg nem szünnek”. De „látván az ittvaló eklézsiának is tehetetlenségét és ha a diákság eloszol, egészen odalészen külső eklézsiáinknak is és politikai statusunknak seminariumja: az honnan az öreg gyümölcsözőfák helyében ifjú plánták plántáltathassanak és végre a kútfő obstruálódván, a folyamok is kiszáradjanak”, azért „ilyen systemát” tervelnek az eklézsia terhei „könnyítésére”:

1. Főkurátorokká tették Biró Sámuel és Simon Mihályt, melléjük adjungálván plebánus és püspök fiait.

2. Ókegyelmek „adjunctusai” lesznek Sándor Gergely, Daniel Ferenc vagy Péter és Gidófalvi Gábor, Kolozsvárról Bongardus (János) és Teleki Ferenc, hogy amazok akadályoztatása esetén folytassák a dolgokat.

3. A vármegyékről és székekről: esperes afiai és (megnevezve) 13 afia „adjungálván őkegyelmek magok mellé egy-egy becsületes afiát”.

4. Pénzperceptor Kmita János, búzaperceptor Jövedécsi András.

5. Utasításul adják a kurátoroknak, hogy az ígért adományokat beadni sürgessék, adjanak róla quietantiát, ezeket küldjék el a főkurátoroknak évnegyedenként, hogy ezzel számadoltathassák a perceptorokat; magok is szerezzenek benefactorokat s azok jegyzékét küldjék el a főkurátoroknak; az esperesekkel „értsenek egyet” s amit együtt gyűjtenek, küldjék be nyugta ellenében: a naturálékat adják el s a pénzt küldjék be; szerezzenek fix és állandó adományokat, jószágok, búza és bor dézsmáját s minthogy a salaristákat angariánként fizetni

kell, igyekezzenek minél hamarább beküldeni a gyűjtött összeget.

A gondolat nem volt új. Az 1702. évi főkonz. jegyzőkönyvéből olvassuk, hogy a patronus urak országgyűlése alkalmával beszélgettek a tordai iskola szűkös állapotáról s fenntartására bizonyos fundust és summát corradálnak egymás között, „sőt bizonyos személyeket is neveztek ki maguk közül, mind az eklézsiái személyek közül, hogy úgy conjuncta opera effectuálják ezen munkát”.

A titkos gyűlés végzéseiről csak a szétküldött levél tartalmából értesülünk. Céljuk az eklézsia terhein való könnyítés s a mód „főkurátorok tevése” és melléjük adjunctusok rendelése. Ezzel a határozattal szerveztettek egyházunkban először a főgondnoki és a köri felügyelői gondnoki állások. A főkurátori név, amint már láttuk, nem ez alkalommal merül fel először. Hiszen a plebánus a kolozsvári eklézsia főkurátora volt. Sőt, a köri felügyelő-gondnoki állás sem volt ismeretlen. Biró Sámuel 1712-ben a székelykeresztúri gimnázium felállítására tett indítványában (Ker. Magvető, 1881.) mondja, hogy „rendeltünk bizonyos districtusokban becsületes atyánkfiait inspektoroknak, kik külső bántódásit eklézsiáinknak igyekezzék orvosolni”. A kolozsváriak helyeslik a dolgot, helyesnek és szükségesnek vélik az inspektori hivatalt, csak ne legyen állandó és a címért, hanem a közjó előmozdításáért való s legfeljebb 3 évig tartó. A szó tehát már a levegőbe szállt s csak tartalommal kellett kitölteni: a főkurátorok hatáskörét megállapítani. Most az eredeti határozat ezt a hatáskört csak az adományok nyugtáinak begyűjtésére s ez alapon a perceptorok számonkérésére szabta meg. Igaz azonban, hogy az egész akciónak a háttérben az iskolák megmentésének a gondolata, tehát a gyűjtés erőteljes indítása, vezetése és irányítása állott.

Biró Sámuel 1721-ben, Simon Mihály 1723 nov. 28-án meghaltak. Világi uraink két hét múlva, 1723 dec. 13-án megválasztották Daniel Pétert és Kun Istvánt s meghatározták, hogy mindennemű kollekták, adományok, bor-, búzadézsmák, alapítványok a két főkurátor directioja alá adassanak s ezek híre-tudta nélkül semmi kiadás ne történjék. Ez intézkedést a püspök zokon vette s nem kis fáradságba került, míg ez útasítás szükséges és célszerű voltáról meg tudták győzni. A főgondnokokat 1747-ig világi főembereink tették. Az első alkotmányosan megválasztott főgondnok 1747-ben Henter János, kit a dicsőszentmártoni zsinat választott.

A főgondnoki útasítás P. Horváth Boldizsár (1753—1778) megválasztása alkalmával 1753-ban alkottatott meg. Az iskolákra vonatkozólag ez áll benne:

Mind az eklézsiákra, azoknak állapotjokra, mind az scholákra vigyázzon, defectusokat kívánja orvosolni. Kivált: az kolozsvári és tordai scholáknak megkivántató subsistentiájokra úgy vigyázzon, hogy az ordinatum mind az tanítóknak, mind az tanulóknak s mind az épületeknek conservatiojára etc. kiszolgáltassék. És evégre: minden esztendőben gondja legyen arra, mi és honnan adminisztráltatott s hová erogáltatott, mi restantia vagyon és azt igyekezze kiszolgáltatni (Tóth György: Az unitárius egyház rendszabályai, 210.) Ez a hatáskör megállapítás semmivel sem tágabbkörű, mint az eredeti határozatban foglalt. De úgy látszik, hogy e hatáskört sem tölthette be akadálytalanul, mert az 1796. évi főtanácson Szent-Iváni Sámuel isk. felügyelő-gondnok Horváth Ferenc főgondnok ama panaszát terjeszti elé, hogy „közönségünk s kollégiumunk dolgainak folyásáról, főképen pedig kollégiumunk s közönségük fundationak adminisztráltatások módjáról úyszólva semmit sem tudhatnának s nevezetesen a tisztelt főkurátor úr, akit az ilyeneknek tudása hivatalánál fogva közelebbről illetve, a maga útján nem tudhatna respectivo semmit is; melyhez képest helyesnek ítélné, hogy kivált a cassae administratio foglalatosságairól s végezéseiről, ha csak fertályesztendőnkéntis, tudósíttatnék”. A végzés hosszabb tanácskozás s pro et contra tett disceptatiók után az lett: „minthogy közönségünk s kollégiumunk dolgai folyása kitanulásának maga rendes útja a téli főtanács és nyári zsinat, kéressenek fel a panaszlók, hogy ezeken személyesen, vagy képviselőik által jelenjenek meg; a kassa állapotáról pedig 3 hónaponként a pénztárnok tudósítsa. valamint a repr. konzisztórium előtt tárgyalta ügyekről is (Tóth György id. m. 211—212. 1).

Ennek a panasznak számadási rendetlenségek s a Suki-alapítvány körül a püspök és főgondnok között kifejlődött ellentét a háttere. A főgondnokok lelkes buzgósága a kezdetben csak anyagiakra korlátozott hatáskörüket kiterjesztette. Horváth Boldizsár gyakran megjelent a kollégiumban, a szobákat évenként többször megvizsgálta, a közvizsgálatokon résztvett, az ifjusághoz jóraintő beszédeket tartott, számoltatta a pénztárnokot, szeniort, exaktort és könyvtárnokot. A század utolsó negyedében az elöregedett főgondnok és Agh igazgató alatt a szabados korszellem hatása alatt is különböző rendetlenségek és fegyelmetlenségek áradtak el az iskolában. A tanulók nem jártak órákra, a városban csatangoltak, év vége felé, míg a tanárok zsinaton voltak, nem várva be az elbocsátást, hazamentek, elején későre jöttek vissza. Horváth Boldizsár utódja, Horváth Ferenc főgondnok Suki kolozsvári és Pápai István tordai isk. felügyelő gondnokkal szigorú iskolai szabályokat

állítottak össze, melyeket az 1780. évi dézsfalvi zsinat elfogadott s ezen év őszén életbeléptetett. 1783-ban márc. 22-én a püspökhöz és E. K. Tanácshoz intézett levelében intézkedett, hogy a közvizsgálatok ezután június végén tartassanak a főgondnok és más biztosok jelenlétében. Az 1786. évi nagyajtai zsinaton ő indítványozta, hogy akik ezután jótéteményekben akarnak részesülni, kötelezzék magukat papi, mesteri hivatalra. 1785 táján egyenetlenség dúlt az eklézsia és fiatal tanárok között, akik nem akartak olyan tantárgyakat tanítani, melyeket eddig köztanítók tanítottak. Ő vitte ki, hogy ezután a tantárgyak kiosztását a zsinat és főtanács végezte, valamint egy tordai esetből folyóan azt is, hogy a rektort ezután a főtanács választja s a külföldi akadémitákat is. 1781—86 évek alatt a kollektázás II. József tilalma miatt szünetelt. A professzori fizetések s a diákok divíziójáról való gondoskodás egészen az ő vállaira nehezedett. S 1793-ban a Suki-hagyaték megkapása után a tanároknak az ő erélyes felszólalásaira és sürgetésére adtak fizetésemelést. Soha meg nem szűnő éber gondja volt az állandó alap gyarapítására. Ennek állapotáról minden három hónapban kimutatást kért és a pénztárnokot számoltatta. Mindeme fáradhatatlan tevékenységének koronája volt az, amit a kollégium építése érdekében tett, amiről egy más fejezetben számolunk be.

II. Egy másik következménye volt az iskola és vagyon elvételének az *eklézsia és státus pénzügyeinek a különválása s egy állandó alap megteremtése*.

Egy állandó alap megteremtésének a gondolata már az 1723. jan. 20. kolozsvári főkonzisztóriumot foglalkoztatta. „Látván az elébb mater, mostan csaknem utolsó szükségre jutott eklézsianak szomorú állapotját, mindenképen consultálódván megorvoslása iránt, egyéb mediumot nem találhatott fel, hanem ha *collatis beneficiis azokból esztendőnként bizonyos fundusra tehetnének szert, melynek rendes ususából s fructussából interteneálnék az itten szükségesképen megkívántató belső ministerium*“. Tervet is készítettek, melybe felvették, hogy évenként mi a jövedelem a külső eklézsiai adományából, a kolozsvári eklézsia kollektájából, a salaristáknak kiadott búza és bor maradványából, a Segesvár városánál és II. Apafi özvegyénél levő kölcsönből, az abrudbányai stompokból, a Horváth Boldizsár évi bor- és búza adományából, indítványozták, hogy mindeme jövedelmek egyrésze tőkésítették s csak a másik rész fordítottassék a szükségek fedezésére. Ilyen módon évenként 298 frt. 66 drt. lehetne tőkésíteni.

A felsorolt jövedelmek nagyobb része a kolozsvári eklézsiaé volt. Ezért közölték a tervet az eklézsiaival kérve,

hogy jövedelmét bocsássa közre. De az eklézsia nem fogadta el.

A felvetett gondolat meg nem valósult. De a szükség állandóan megvolt, sőt napról-napra sürgetőbben nyilvánult s véglegesen nem lehetett kitérni a megvalósítás elől.

A pénzhiánynak és szükségnek igen nagynak kellett lenni, mert 1723 őszén egy addig hallatlan eset történt. A diákok ugyanis febr.-tól fogva nem kapták ki a septimanalist s a nyomortól űzve 16-an okt. 9-én elhagyták az iskolát, elmentek a patronusokhoz, elpanaszolták éhezésüket s nélkülözésüket. Ez az esemény sok bosszúságot és szomorúságot okozott, de sok helyes intézkedésnek is adott indító lökést. A többek között ez volt az oka, hogy megint visszatértek az állandó alap megteremtésének gondolatára. Az eklézsia értesítette az esetről a patronusokat, kik közül Kénosi Sándor Gergely türelmes várakozást ajánl, mert az idő meg fogja korrigálni az éretlen és meggondolatlan ifjak elméjét. De szükséges „valami praecautiot tennünk az ilyen irreverentiák megelőzésére“. A patronusok 1723 dec.-ében összegyültek, hosszasan tanácskoztak s a következő határozatokat hozták:

1. Egy kapitálist gyűjtenének legalább 6000 frtból, melybe a tehetős atyafiak adnának egyszersmindenkorra tehetségük szerint.

2. Hogy az eklézsiát is illető segesvári circiter 2000 frt. adósságot és az Apafinénál levő mintegy 2000 rfrtot igyekezzenek jókarba állítani.

3. A tőke Kolozsvárt kétannyit érő ezüst marhák zálogára kiadatnék s zsinat alkalmával számolnának a pénzről s jövedelme legyen a két iskola (a kolozsvári és tordai) és kolozsvári eklézsia szükségei fedezésére.

4. A kolozsvári scholamester évi fizetése lenne 100 mft. és 100 véka búza, a deákok septimanalisa 150 mft.

5. A tordai mester fizetése lenne 50 mft, 50 véka búza: a deákok évi septimanalisa is 50 mft.

Ezt a tervet is a státus azzal a felszólítással közölte az eklézsiával, hogy a mater eklézsia ereszkedjék össze őkegyelmökkel és „amije van, tegye egy congestumban a státuséval“ és így mikor lesz, mind papok, mind deákok, percipiáljanak s mikor nem lesz, szenvedjen mind pap s mind diák. De az eklézsia 1723 dec. 19-én nem fogadta el, mondván, „hogy az ő salaristái eddig nem szenvedtek, tartoznak is amennyire determinálták a salariumot kiszolgáltatni; gyalázatjára esnék az eklézsiának, ha a mia' őkegyelmek szenvedni fognának: hanem az egyességtől nem idegen, csak lássák in praesenti

a státus congestumát, mivel még csak in fieri vagy, addig az mostani praxis és jó rend meg ne bontassék, őkegyelmek kezére menvén azután a tordai schola számára congerálandó collecta is". Az eklézsia e határozatával megtörtént az elszakadás s 1724 januártól kezdve mindenik maga külön intézi a maga ügyeit, a „státus“ is, az eklézsia is. Ez azt jelenti, hogy ettől fogva a kollégium fenntartója nem a kolozsvári unitárius eklézsia, hanem a „státus“, ami most még csak világi főembereinknek félig-meddig szervezett s alkalmilag összeülő csoportosulását jelenti.

Benczédi az eklézsia elutasító válaszában főokául azt tartja, hogy az eklézsia vezetői személyes ambíciójukat féltették, mert eddig döntő befolyással bírtak s a terv szerint most kimaradtak volna a vezetésből, vagy jelentéktelen szerepre jutottak volna. Az a körülmény azonban, hogy a tervezők a terv kivitelét nem erőszakolták, azt látszik igazolni, hogy maguk is belátták, hogy az eklézsia jelenlegi anyagi helyzetében nem vállalhatja tovább látatlanban a költségek előteremtését. Meg lehet érteni, hogy az eklézsia vonakodott a sötétbeugrástól, hiszen a „státus congestuma“ nem lehetett valami nagy összeg. Az egész század folyamán folytatott kollektázás, a költségek kifizetésének koronkénti megakadása, a salariumok kevesbítése mutatja, hogy az eklézsia aggodalma jogosult volt.

De amiért a fenntartó ezentúl a „státus“, azért az eklézsia tovább is kimutatta, anyagi helyzetéhez képest, anyai gondoskodását. Adta a tanároknak a lakást, a külföldi akadémiták részére többször adott segílyt a közpénztárból is és magánosoktól való kollektából is. A kollégiumban előfordult javítások költségeit is többször fedezte. A diákok 1723. évi lépése után az eklézsia-gyűlés dec. 19-én így határozott:

1. Mivel a salaristák fizetése megkisebbitetett, a Szent Mihály-napi astatiot ingyen adja az eklézsia, mivel mig kezünknel volt a kvárta, addig nem praktizáltatott az akkori astatio, hanem bor adatott; a diákok legyenek contentusok a karácsonyi kantációval, böjti coctioval, pünkösti és Szent Mihály-napi astatioval.

2. Az újesztendei collecta azért karácsony első és másod napjára referáltatik. A húsvéti megmarad; a pünkösti és Szent Mihály-napi is az astatioval együtt ne legyen.

1726 szept. 17-én három kivánsággal áll a státus az eklézsia elé: hogy a schola körül levő építésből ne vonja ki magát; hogy a poesis és oratoria eddig egy preceptortól tanítatván, mindenik tanítására külön preceptort alkalmazzanak

s egyiket fizesse az eklézsia; hogy a Bek Borbára hagyományából való 700 frt osztassék meg az eklézsia és schola között s a Thorockai-adósság adassék az iskolának, hogy legyen együtt, nem imitt-amott. Az eklézsia vállalja a kút helyreállítását, gondozását, a kéményseprést, a gyermekek classisában a necessariumokra gondot visel; de a két osztály taníttassék együtt, mint eddig, mert különben is csak néhány poeta van; a 700 frtból csak 200 frtot enged át s a Thorockai-adósságról azt mondja, hogy az kétfelé nem szakítható. 1729 dec. 18-i közgyűlés az ifjúság kérésére megengedi a karácsony első napi astatiot. De mikor 1730 márc. 26-án a státus megkeresi Gejzanovius János lektor alkalmazása tárgyában, kijelenti, hogy az eklézsia a fizetésből nem tud semmit magára vállalni s addig sem vocatio, sem introductio nem lehet, míg határozat nincs, hogy mennyi a salariuma és kitől. Szállásáról azonban gondoskodnak. De minthogy a tanulók száma szaporodott s félni lehet, hogy a zsúfoltság miatt inficiálódnak, kérik a státust, hogy a szobák számát szaporítsák.

Gejzanovius János lektor 1734 máj. 16. temetése alkalmával felmerül a költség fedezésének kérdése. A lengyel eklézsia nem járult hozzá, mert annak nem szolgált, a státus sem, mert nem volt pénz a kasszában. A „státus kurátorai“ és az eklézsia között történt megállapodás szerint az eklézsia fizette ki, de a státus a rá eső részt visszatéríti. 1740-ben ismételten tárgyalja az eklézsia egy külföldre küldendő ifjú ember költségeinek a kérdését, melyre nézve a „státus, vagy külső jó uraink“ segítségét nem remélhetik, minthogy az iskola szükségére épen most gyűjtenek. S ezért határozzák, hogy minden centumpater extraordinarie 1—1 frtot adjon annuatim erre a célra. Mikor 1743-ban Csép Bálint öregsége miatt lemondott, felmerült a kérdés, hogy elég lesz-e két pap, vagy gondoskodjanak harmadikról. Elhatározták egy ifjú kiküldését, beszéltek a személyről is (Kovácsi Tamás, aki jelenleg Suki István fiának pedagógusa), de a határozatot „hagyták azokra, akik eddig is az akadémiára küldendőket censeálták és denominálták.“

Az eklézsia és a kollégium között ez a viszony tartott az egész 18. században. A püspök, mint a kollégium igazgatója s a főkonz. és zsinat elnöke, rendszerint kikéri egyes kérdésekben az egyházközség véleményét is. Mikor Pálfi Benjámint 1771 május 29-én meghalt, a püspök előterjesztésére temetésére mind a státus, mind az eklézsia részéről „az eddig szokásban levő rend szerint“ 12 frtot szavaztak meg. S minthogy a zsinaton intézkedni kellett, hogy ott az eklézsia véleményét előterjeszthesse, három kérdésben kérte opinióját. 1. Csak egy

professzort kellene-e állítani, vagy az eklézsiában is szükséges lenne harmadik pap? 2. Kik lennének alkalmasak külföldre küldésre? 3. Mennyi költséggel konkurrálhatna az eklézsia, vagy e *communi cassa*, vagy privátusok *beneficium*ából? Az eklézsia határozata az, hogy külföldre küldendő személyekről nem provideálhat a mostan tett terhes költségek miatt, hanem ha harmadik pap kell, itthon tanultat is lehet alkalmazni. Különben „sok *praerecenscált* *qualitásaira* nézve” Lázárt ajánlja. A költség *qualitás*át előre nem határozhatja meg, hanem ebben mutatandó dicséretes példáját a tek. külső uraknak követni fogja. 1773-ban valami kollektázást rendeztek, úgy látszik, a vezetőség tudtán kívül, mire a május 31-i közgyűlés határozza, hogyha házanként való kollektaszedésnek kellene lenni elkerülhetetlenül, az mindig t. és kurátor uraimék „megegyezett akarattyaiból” legyen, azonkívül pedig senki arra ne fakultáltassék. 1773-ban jelenti a kolozsvári mater-eklézsia, hogy habár a tanárokat a státus fizeti, lakást az eklézsia adott s azokat reperáltatja. Az a ház, melyben néhai Pálfi Benjámín lakott, nagy ruinában van és „elsorvadozott”, szeretné helyrehozni, de nincs rá költsége. Segélyt kér. A határozat az: minthogy sokféle kérelem van a státusnak kollektázni, most erre módja semmiképpen nincs, de mihelyt terhes költségeiből kiszabadul, „mint jó anyának segítséggel lenni, tartja maga kötelességének, el sem mulatja”. 1775 okt. 27-én *majoris classis praeceptor* Gejzanovius János kérte a kurátortól az alsó klasszisban szükséges javításokra a költséget. A közgyűlés úgy határozott, hogy most ne vessék ki a gyermekekre, hanem az eklézsia fizeti felét, másik felét fizesse a kollégium. Ugyanez évi (dec. 31.) közgyűlés nem akarván „*sine cointelligentia V. generalis Consistorii*” határozni a külföldről hazajött ifjak alkalmazásában, megvárja az 1776. évi jan. 24-i konzisztórium rendeletét, amely professzori hivatalba rendelte „magoknak is arra lévén kedvek”. 1777 október 26-án Lázár kérésére Monostor-úti házának megépült alsó részét szállásul adja, tekintettel felhozott okaira, hogy t. i. sok értékes könyve eddigi lakásán nem volt biztonságban. 1781 szept. 2-án Márkos és Pákei külföldi költségeire házanként való gyűjtést rendelnek el. 1782 január 11-én, hogy „anyai szeretetét a konzisztóriumhoz ezúttal is megbizonyítsa”, Lázár Istvánnénak „asztaltartásért” a főkonzisztórium alkalmával kenyert, bort, egy szekér fát és 20 forintot utalványoz a közgyűlés. Habár tehát az eklézsia és a státus pénzügyek tekintetében különváltak, az eklézsia tőle telhetőleg az egész idő alatt s azután is még sokáig résztvett a kollégium terheinek viselésében.

Az eklézsiától való elválás megtörténtével egyidejűleg az 1724. évi téli főkonzisztórium az állandó fundus teremtése ér-

dekében felszólítást küldött híveinkhez, hogy olyan fundamentumot vessünk, amelyen megállhatnánk. A gyűjtés azonban elmaradt, mert a szebeni országgyűlés unitárius tagjai március 14-én levelükben a pénzsűkére s egyéb kedvezőtlen körülményekre tekintettel az időt nem találják alkalmasnak. Aztán meg attól is féltek, hogy ha az állandó alap részére való adományokat sürgetni fogják, bedugul az elemosinaria cassa s a mindennapi kiadásokat nem lesz miből fedezni. Az 1724 június 17-i árkosi zsinatra főuraink követeket küldöttek s ezek által több javaslatukat és határozatukat terjesztették elé. A követekkel a zsinat egyetértve határozta „unitis animis“:

1. Hogy azt az közönséges massát, melyet már tentáltanak gyűjteni t. esperest uramék több atyafiakkal együtt, félbe ne hagyják; felettébb mindazonáltal ne siettessék az embereket, hogy mostani szűkpénzű üdőben igen meg ne terheltesse, vagy ugyan meg ne idegenüljenek az jó, de mindjárt effektumba nem mehető szándéktól. Amit pedig congerálhatnak, közöljék t. püspök urnak kezében quietantiát extrahálván és ő kegyelme conserválja, hogy semminemű része ne distraháltassék, míg újabb dispositio nem leszen felőle.

2. Az eddigi évi kétszeri kollektát folytassák s az ezután ne két kasszába menjen, hanem csak a scholák pénzét kezelő generális perceptor kezébe, hová a nemesektől gyűlt kollektát is beadni szokták.

3. A búza perceptora, minthogy a búza ezután is az iskolában raktároztatik, a schola főmestere, kinek hire nélkül sem bevenni, sem kiadni nem szabad; de neki semmi authoritása ne legyen a búza distractiójára, hanem függjön a nemesi rendtől, t. i. a státus részéről való kurátoroknak assignatiójoktól. De ezek „értsenek egyet“ a schola mesterével és a püspökkel, ha a búzában valami kárt látnak s unitis consiliis orvosolják, vagy distrahálják.

4. A Horváth Boldizsár legatumát a püspök kezeltesse a kolozsvári és tordai iskola számára, de annak jövedelme menjen a pénz-, vagy búzaperceptornak kezébe s a püspök a fő-consistoriumnak, vagy a státusnak tegyen kimutatást.

Ezekkel a határozatokkal a kolozsvári eklézsia és a „státus“ vagyoni ügyei véglegesen különváltak. Két pénztár vagy alap keletkezett: az egyik az *állandó alap* s a másik a *folyó kiadások pénztára*. Amazt a püspök kezeli, ezt a perceptor. A búza perceptora pedig az igazgató, de csak a főkurátorok utalványozhatnak. A külső eklézsiák kollektái, a Horváth Boldizsár jószágainak bor- és búzadézsmája nem az eklézsia, hanem a kollégium folyó kiadásai pénztárába, az u. n. *elemo-*

sinaria cassába folytak be, melynek 1718 óta Kmita János volt a kezelője.

Az állandó alap és búzakollekta kezelése nehézkes lévén, 1724 nov. havában Daniel Péter főkurátor többed magával Kolozsvárt tanácskozást tartván, a következő intézkedéseket tették az árkosi zsinat határozatai kiegészítéséül:

1. Készíttessék egy protocollum, melybe a perceptor minden bevételt és kiadást írjon be. E könyv álljon a püspöknél s nyugtatványul szolgál. (Ezzel jöttek használatba a perceptor libellusok, melyek 1725 jan. 1-től 1821-ig voltak használatban, mikor az ellennyugtaadás jött szokásba.).

2. Minthogy az állandó alapra több esperes már szép összeget gyűjtött és küldött, elhatározták annak hathatós folytatását Handsáros János javaslata értelmében úgy, hogy búzahordáskor és szüretkor a mesterek búzát és mustot gyűjtsenek, minek tizedrésze fáradságukért az övék. Szekeret, edényeket a kurátor ad.

3. Az állandó alap („*communis massa*“) kezelője a püspök, ki a pénzt a kolozsvári eklézsia kurátoraival egyetértve gyümölcsöztesse biztos helyen.

4. A gabona kezelését véglegesen az exaktorra bízták, ki a rektor ellenőrzése alatt áll. A gabonát eddig a városon tartották; mostantól a kollégiumban áll s a tanárok járandósága a főkurátor utalványára adható ki. A maradék eladatván, a pénz a folyó fizetések kasszájába adandó.

5. A kolozsvári eklézsiát figyelmeztették, hogy a Segesvár városi és Apafiné-féle adósságokra jó gondot viseljen, mert azok az egész vallásközönségé is.

III. Az ügyek intézésének állandó gondja szükségessé tette egy állandó működésben levő olyan szerv létesítését, melynek tagjai között legyenek nemcsak egyháziak, hanem világiak is — eltérően az eddigi zsinat és gen. konzisztórium összeállításától. Minthogy a költségek előteremtése most jórészen a világiak vállaira nehezedett, természetes volt, hogy e szerv tagjai között a világiaknak is helyet kell kapniok. Ez a szerv a *repraesentativum consistorium*. Keletkezésének idejét homály fedi. Mikó erre nézve nem mond véleményt. Ferenc József (Unitárius Kistükör 76. l.) véleménye szerint, melyet azonban nem támaszt alá okmányokkal, 1724 körül keletkezett. Tóth fejtegetéseiben némi bizonytalanság és ellenmondás van. Szerinte ugyanis további kutatás kell, hogy világot derítsen arra, hogy a kolozsvári 12 tagú consistorium domesticum és a particulare consistorium mikor és minő körülmények között fejlődtek oda, hogy az egész egyház *repraesentativum consistoriuma* előállott? Tisztázandónak tartja azt is, hogy a Pálfi-féle domesticum con-

sistorium szervezete minő kihatással volt a repr. consistorium belső szervezetére? Mindezek után mégis kijelenti, hogy előállása „a közegyházat illő vagyonnak a kolozsvári mater eklézsia vagyonától való szétválasztásával állhat szorosabb kapcsolatban”. Ez a szétválasztás 1724-ben történt, amiből tehát következnek, amit Ferenc József állít, hogy a képviselőtanács 1724 körül szerveztetett.

Amde ezt a megállapítást adatok nem támogatják. A gyéren rendelkezésünkre álló adatok részben korábbi, részben sokkal későbbi időre mutatnak. A szervezésre vonatkozó tételes törvény nincs ebben az időben. A szabályozás — mondja Tóth is — a főtestületekre hosszú évek múlva következett be. Mikó szerint a „repr. cons.” név először 1778-ban fordul elő. Ez téves, mert a „repr. cons.” név már az 1775. évi zsinat jegyzőkönyvében (414. l.) előfordul a tordai iskola rektorának alkalmazása kérdésénél: „Ha mikor rector kivántatik, az idő s alkalmatosság megen-gedvén in constituendo neo-rectore a t. superintendencia és a venerabilis ecclesia között correspondentia légyen, de a t. superintendenciának authoritása mindenkor helyben maradjon és ha dissensus találna lenni, a t. superintendencia a kolozsvári *repraesentativum consistoriummal* dirimálja”. Itt ugyanaz az eset, ami 1751-ben a „repr. synodus”-sal, hogy t. i. ez a végzés a *repr. cons.*-ról, mint már meglevő szervről beszél. Sőt a jegyzőkönyvnek ugyanazon lapján még egyszer előfordul e név a szentábrahámi pap ügyével kapcsolatban, melynek megvizsgálására a helyszínére bizottságot küldenek ki, hogy az „a t. superintendenciának és a *repraesentativum consistoriumnak* informatiot tegyen”. Ezekből a határozatokból világosan kitűnik, hogy a *repr. cons.* ez időben már tényleges működésben van.

Az egyházi képviselőtanács jegyzőkönyvei az 1780. évvel kezdődnek. A korábbiak valószínűen elvesztek. Az 1775. évi adatok szerint tagjai voltak a kolozsvári tanárok és a beválasztott papok. Az 1778. évi szentábrahámi zsinat végzéseinek II. pontja így szól: „A kolozsvári konzisztóriumhoz applikáljon a főkurátor a kolozsvári érdemesebb atyafiak közül négyet, kik a kolozsvári *repraesentativum consistoriumhoz* tartozzanak mindenkor”. Ezt a végzést 1780-ban a dézsfalvi zsinat így alkalmazta: „a kolozsvári *repraesentativum consistorium* assessorainak e statu seculari denominálja a mtgs. főcurator úr a gen. *consistoriummal* együtt a kolozsvári mater ecclesiának actu fungens curatorait Rákosi és Barra Ferenc őkegyelmeket és a kolozsvári collegiumnak érdemes perceptorait Barta Mózes és Ágoston afiait; de a kinevezetteken kívül jelen lehetnek a gen. *cons. assessorai* is”. Ebből úgy látszik, hogy kezdetben a főgondnok, illetőleg a főtanács nevezte ki a képviselőtanács

tagjait. Ebből fejlődött ki az E. K. Tanácsnak az a szervezete, amely 1899 dec. 31-ig fennállott, t. i. hogy a kinevezések idővel elmaradtak s minden egyházi tanácsos teljesjogú tagja volt az E. K. Tanácsnak. A gyakorlat szerint ezt a jogot rendszerint csak a Kolozsvárt lakó egyházi tanácsosok gyakorolták, mert rendszeren csak ők voltak jelen a gyűléseken.

Hogy mi volt a repr. konz. szervezésénél a forrás, erre nézve Mikó véleménye az, hogy a jegyzőkönyvi adatok és kifejezések útmutatása szerint ez a régi kolozsvári *partiale*, vagy *particulare consistorium* folytatása — más nevezet alatt. Tóth véleménye nem ennyire határozott. Szerinte a Pálfi tervezetében olyan meghatározások fordulnak elő, „melyek később a repr. konzistoriumnál és nem az eklézsia kebli tanácsánál jellegzetesek”. Ha a képviselő tanács eredetét kutatjuk, vissza kell mennünk a tárgyalás előtti korszak zsinati határozataira. Az egyház megalakulása utáni időben, 1579-től az 1626. évi Eccles. Disciplináig szervezve van: a *sancta synodus* és *generale consistorium*. Az egyházkörök gyűléseinek nevei: *partialis conventus*, *part. congregatio*, *sancta sedes Claudiopolitana*, *sanctum consistorium Claudiopolitanum*, *sancta sedes ecclesiastica*, püspök urunk széke. Ez a részleges gyűlés a kolozsdobokai körben a püspök elnöklete alatt működött, mert a püspök kezdettől 1857-ig a kolozsdobokai körnek esperese s az 1758. évi kishárosi zsinatig a kolozsvári eklézsia első papja. Ennek a gyűlésnek a kolozsdobokaköri papokon és mestereken kívül tagjai voltak a kolozsvári eklézsia tagjai is. Az 1681. évi ádámosi zsinatnak egy határozata így szól: „hogyha püspök uram a kolozsvári *particulare consistoriummal* együtt, vagy annál is inkább az *generale consistoriummal* együtt valamely eklézsiába ordinál deákat... stb. Az 1682. évi főtanács: A *generale consistorium* authorálja a *partiale consistoriumot* de loco futurae Synodi akár a kolozsvári hóstátban levő szentpéterei eklézsiában, akár Tordára determinálják ő kegyelmek, cselekedjenek *pro re nota et ratione futurarum circumstantiarum* és aszerint küldje ki püspök uram convocatoriáját”. E határozatból látjuk, hogy a főtanács a kolozsvári *part. consistoriumra* bizza a jövő zsinat helyének a körülmények szerint való meghatározását. 1683 jan. 13-án Kolozsvárt „szent *partiale consistorium*” celebráltatott, melyre a jegyzőkönyv szerint „jöttek be némely külső eklézsiákból bizonyos atyánkfiai, úgymint azon eklézsiákból deputáltatott és beküldetett személyek (136. l.). 1716 jul. 16-án szintén „szent *partiale cons.*” tartatott (jkv. 278. l.), mint-hogy zsinatot nem lehetett tartani s a püspök itt terjesztette elé a kolozsvári és tordai iskolák számára az esperek kollek-tájáról számadását. Egy válóper, mely a gen. cons.-ra feleb-

beztetett, szintén itt intéztetett el. Tehát a kolozsvári egyházi tanács már a tárgyalás előtti korszakban főtanácsai meghatalmazás alapján ügyintéző, egyházkormányzó szervvé fejlődött. E fejlődés irányának nyilvánvaló oka az, hogy a főtanács elnöke, a püspök, Kolozsvárt lakik; másik meg az, hogy a protestánsizmus alapelvéből folyóan a püspök magára nem intézkedhetik. A dolgok intézésének gyakorlati kivihetősége ezt az egyetlen utat mutatta. Erre az eredményre jut Tóth is (id. m. 53.), midőn az idézett főtanácsai határozatról azt mondja: „világosan arra mutat, hogy a *particulare*, vagy *partiale consistorium* már a 17. században kifejlődött *ügyintéző consistorium* volt”.

Sem Mikó, sem Ferencz József, sem Tóth nem emlékeznek meg a képviselőtanács eredetének vizsgálatánál egy véleményünk szerint igen fontos adatról, amely szintén szolgálhatott forrásul az egyházkormányzó szerv kialakulásánál. Ez a Pálfi tanár javaslata, melyet a diákok 1723. évi őszi eltávozása után az ügyel foglalkozó patrónusok decemberi értekezlete elé terjesztett. E javaslat címe: *Puncta observabilia proposita in conservationem ecclesiarum Unit. in Transilvania*. Ez a javaslat az eklézsia meggyengülésének a leírása után rátér, hogy szükség „*oly rend*” felől gondoskodni, mely szerint Isten segedelméből jobb karban állíthatnók sorsunkat, mely nélkül *sem mater, sem más eklézsiáink* megmaradásukat alig is remélhetik. Mihez képest mind a *méltóságos unitárius státusból, mind a kolozsvári unitárius eklézsia becsületes tagjai közül s a belső ministerium közül* is 2—2 becsületes atyafiak választatnának s deputáltatnának, kiknek teendőit megszabja a terv. Ezt a tervet közölték Sándor Gergely ítélőmesterrel, aki véleményét a következőkben tette meg rá: „Az kik az külső statusból jelen vagyunk — így hangzik a felelet — mű nekünk az teczczik, hogy közönségesen *mind az kolosvári, mind az külső ekklésiákban occurálható közönséges ecclesiai dolgoknak inspectiojában* szükséges mind az miniszteriummal, mind az kolozsvári atyafiakkal őkegyelmekkel *oly szoros harmoniát és egyességet tartanunk, hogy mind mű tudhassuk az kolosvári ecclának állapotját és dolgait, mind pedig őkegyelmek a külső ecclának sorsát, mely per communicationem* ugy lehet meg, ha mind az három státusból, ugyanint a *ministeriális, külső és az városi rendekből* az ecclesiai dolgok közönséges inspectiojára, *másoknak dicséretes példáját követvén*, rendelünk bizonyos személyeket, az kikből *egy collegium vagy consistorium* assumáltatván, minden közönséges ekklésiai dolgokra. valamik vagy egy, vagy más uton occurálhatnak, inspiciálhassanak, és az ekklésiák javára való munkákat tehetségek szerént secundálni tartásuk kötelelességeknek.